

Cenzurirani ilustrirani materijal u hrvatskim časopisima u vrijeme banovanja Károlya Khuena Héderváryja (1883. - 1903.)

Tamara Štefanac, tamara.stefanac@gmail.com

Sveučilište u Zadru, poslijediplomski studij Društvo znanja i prijenos informacija

Libellarium, IV, 1 (2011): 23 - 38.

UDK: 098.1:05(497.5)''1883/1903''

Izvorni znanstveni rad

Sažetak

Cilj je rada istražiti zapljene ilustriranog materijala, ponajviše karikatura, iz humori-stičko-satiričkih časopisa „Bič“, „Trn“, „Stršen“, „Tries“ i „Vrač pogađač“ u vrijeme banovanja Károlya Khuena Héderváryja (1883. - 1903.), s tim da su u obzir uzete samo one ilustracije koje su bile kombinacije slike i teksta. Kao izvorni materijal korišteni su navedeni časopisi sačuvani u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu i u Knjižnici grada Zagreba, a zakonske osnove prema kojima su ilustracije plijenjene razlažu se na temelju arhivskog gradiva pohranjenog u Hrvatskom državnom arhivu.

Prvi dio rada predstavlja problematiku zapljene ilustracija s obzirom na važeće zakon-ske regulative, dok se u drugom dijelu razmatra višeznačnost slike u odnosu na tekst i pokušava ustanoviti u kojoj se mjeri karikature i ilustracije iz navedenih časopisa smatraju nositeljima višeznačnih poruka.

Iako konačni zaključak o količini i vrstama zaplijenjenih ilustracija u tisku u vrijeme banovanja Khuena Héderváryja nije moguće izvesti zbog nedostatnosti sačuvanih izvora, može se rekonstruirati legislativni i politički kontekst zabrana i dokazati moć utjecaja slike, što je i temeljni doprinos ovoga rada.

KLJUČNE RIJEČI: tisak, cenzura, zapljena, karikatura, Stranka prava, „Bič“, „Trn“, „Stršen“, „Tries“, „Vrač pogađač“.

Uvod

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća novine i časopisi u Hrvatskoj su bili osnovno sredstvo javne komunikacije.¹ Pisana riječ, ali i ilustracije u onodobnom tisku, dio su komu-nikacijskog kanala kojim se poruka prenosi od autora čitatelju. Konfiskator, prema

1 „(...) novine postaju nezaobilazna dnevna lektira svih slojeva društva“ (Stipčević 2006: 182).

politički obojenim zakonima o tisku, vrlo često prekida tijekom komunikacije. Ovim se radom želi istražiti proces opstrukcije komunikacije između autora (ili izdavača i urednika) i publike, i to s osvrtom na zabranu i zapljenu ilustracija u humorističko-satiričkim časopisima. Grafički materijal predstavlja složenu komunikacijsku poruku i razlozi zabrane njegova javnog prikazivanja mogu biti višeznačni. U ovom radu razmatrat će se primjeri samo onih časopisa u kojima je zapljena obuhvatila i tekstualni i slikovni materijal. To su prvenstveno bili humorističko-satirički časopisi pravaške orijentacije: „Bič“, „Stršen“, „Trn“ i „Tries“. Zapljena ilustracije dogodila se u jednom slučaju i kod časopisa „Vrač pogađač“.

U prvom dijelu rada predstavljena je problematika zapljene ilustracija u navedenim časopisima² s obzirom na važeće zakonske regulative i poglede službenih tijela na takvu vrstu javnih informacija. Definiraju se različite vrste zaplijenjenih ilustracija. Također se razmatra struktura cenzorskih odluka s obzirom na zapljene teksta, slike i kombinacije slike i teksta. Istražuju se slučajevi u kojima je sadržaj ilustracije razlog zapljene te oni u kojima je razlog zapljene kombinacija motiva i načina prikaza motiva. U drugom dijelu rada razmatrat će se višeznačnost slike u odnosu na tekst te pokušati ustanoviti namjeravaju li se i u kojoj mjeri karikature i ilustracije iz navedenih časopisa prikazati kao nositelji višeznačnih poruka. Budući da su navedeni časopisi većinom iz kruga pravaških simpatizera (izuzev „Vrača pogađača“), zanimljivo je istražiti kako se karikatura obračunavala s opozicijskom politikom i obrnuto, kako se politika obračunavala sa satikom.

Cenzura tiska u vrijeme Héderváryjeva banovanja bila je gotovo svakodnevna pojava. No u kojoj je mjeri obuhvaćala ilustracije u časopisima? Kakva je bila tipologija cenzuriranih ilustracija? Kojim je časopisima najčešće izricana zapljena zbog objave, prema sudačkoj odluci, neprimjerenih ilustracija? Navedena pitanja ujedno su i temeljna istraživačka pitanja ovoga rada.

Tekst i slika u hrvatskom tisku krajem 19. stoljeća

Slikovni materijal bitan je dio časopisa i često snažnije prenosi poruku nego tekst (usp. Artuković 1991). Politička karikatura bila je posebno pogodna za ismijavanje vladajućeg režima (usp. Rumenjak 2000), a time i na meti čestih zapljena. Rijetke ilustracije u ozbiljnom političkom tisku nisu bile predmetom zapljena, za razliku od ilustracija u humorističkim časopisima, posebno onima pravaške orijentacije (usp. Turkalj 2000). Da su „karikature i stripovi činili glavan doprinos političkoj debati, demistificirajući moć i podupirući uključenje običnih ljudi u državne poslove“, zaključio je Peter Burke (2003: 81) analizirajući složene uloge slika kao svjedočanstva povijesti.

2 Izuzev „Vragoljana“, budući da je problematika cenzuriranih karikatura u „Vragoljanu“ obrađena u Štefanac 2006.

Već sam proces karikiranja u slikama, tj. crtežima i karikaturama, svjedoči o mentalitetu onoga koji karikira, ali i publici kojoj je crtež namijenjen. Karikiranje pruža „dokaze za ondašnja gledišta i viđenja“ (Burke 2003: 30). Sličan pogled na odražavanje društvene situacije u novinama 19. stoljeća dijeli i A. Stipčević: „Novine vjerno odražavaju raspoloženje u hrvatskim zemljama u predvečerje raspada Austro-Ugarske Monarhije“ (2006: 182). Odabir materijala koji treba ocijeniti nepogodnim i sadržajno uvredljivim također se može smatrati svjedočenjem o mentalitetu. Mentalitet cenzora u biti je idejno, ali i praktično djelovanje vlasti koju cenzor predstavlja. Dihotomija vlast-puk može se razmatrati u sučeljavanju slikovnog materijala kao vrijednog arhivskog izvora koji promatra „odozdo“ i službene državne/gradske/sudske dokumentacije koje predstavljaju službeni pogled „odozgo“. Slika nikad nije neutralan prikaz. Uvijek je u njoj sadržan stav i pogled promatrača koji je nužno subjektivan. Pogotovo je ta subjektivnost izražena, dapače i naglašena, u karikaturama. U ovom se slučaju pojam subjektivnosti proširuje i na mentalitet određene grupe ljudi (npr. pripadnika i simpatizera Stranke prava). Slikovni materijal može biti zanimljiv izvor informacija pri rekonstrukciji nekadašnjih stavova pojedinaca i političkih grupacija. Pouzdanost takvog izvora nije ništa manja nego, naprimjer, pouzdanost nekog kroničara onoga doba. I tekstualni i slikovni materijal obilježeni su autorskom subjektivnošću. Slika jest eksplicitnija od riječi, ali sadrži nešto više konvencija i kodova koje je potrebno dešifrirati kako bi se dobio uvid u značenje koje je autor namjeravao prenijeti. Dokaz tomu jesu i same karikature, u određenom trenutku u prošlosti zanimljive, smiješne i uvredljive i običnom puku, a u suvremenom kontekstu često nerazumljive jer traže dobro poznavanje povijesnih ličnosti, događaja, konteksta, a ponekad i razumijevanje jezika simbola prikazanih na slikovnom materijalu. Usto treba naglasiti da je popularnost slike u 19. stoljeću vjerojatno bila vrlo velika, posebno iz perspektive broja pismenog stanovništva.³

Karikature su krajem 19. stoljeća u Hrvatskoj objavljivane u časopisima, i to u tipu „povremenih tiskopisa“, dakle onih koji su izlazili dvaput mjesečno. Zakon koji je regulirao tisak promijenjen je odmah sljedeće godine po Héderváryjevu preuzimanju banske časti. Ukidanjem porotnih suđenja u postupcima tiskovnih delikata odluka o primjerenosti nekog tiskopisa (i ilustracije u njemu) ostala je na organima državnog odvjetništva i pojedinom sucu. Sudačke odluke utemeljene su na pojedinim člancima iz kaznenog zakona, stoga je važno sumirati na koje se članke zakona sudac pozivao pri zabrani prikazivanja pojedine ilustracije u časopisu.

Postupak zapljene tiskopisa i kaznene odredbe

Uvidjevši da se putem tiska građanstvo koje bi moglo postati najopasnija oporba educira o tekućim političkim, ali i ideološkim stavovima stranačke oporbe, Khuen Héderváry po dolasku na banski položaj (1883.) mijenja tiskovni zakon te ukida porotu u suđenjima za tiskovne delikte.⁴

Zakon koji je uređivao tiskovne odnose donio je još Ivan Mažuranić 1875. godine i taj je zakon bio osnova tiskovne regulative sve do 1918. godine (Čepulo 2000: 937). U suđenju za tiskovne delikte sudjelovala je porota u kojoj su sjedili građani. Budući da su redovito oslobađali optuženike, novi je ban uvidio kako će ukidanje porote i prepuštanje odluke o tiskovnom deliktu u ruke jednog suca biti najbrži i najučinkovitiji način represije nad opozicijskim tiskom. Postupci državnih organa koji su doveli do odluke o zapljeni ili dopuštenju tiskanja određenog broja časopisa ostali su isti kao i u vrijeme prije Héderváryjeva banovanja.

Prema *Zakonu od 17. svibnja 1875. o porabi tiska za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju* od svakog primjerka povremenog tiskopisa tiskar je dužan položiti jedan primjerak „pri vlastih od sigurnosti onoga mjesta“ (*Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju* 1987: 361). Tiskar je dostavljao primjerak povremenog tiskopisa na uvid povjereniku, koji bi pregledavši ga ustvrdio krši li sadržajem kakve zakonske odredbe. Ukoliko je određena zapljena određenih dijelova teksta ili slika, urednik je bio obvezan izbaciti taj dio iz časopisa. Situacija je često bila takva da je odluka o zabrani tiskanja pojedinih dijelova dolazila prekasno, u popodnevним satima, te se nije stiglo umetnuti drugi tekst ili sliku, pa je časopis često izlazio s bjelinama preko kojih je nekad samo bila upisana riječ „zapliena“. Najčešće je ipak ostala samo bjelina na mjestu gdje je bio zaplijenjeni članak ili slika.⁵ Odluku o zapljeni donosio je nadležni sud, ovisno je li se radilo o prekršajnom ili kaznenom djelu,⁶ a časopis je bio dužan objaviti odluku o zapljenama u prethodnom broju na naslovnoj stranici sljedećeg broja. Prema članku 5 navedenog zakona (*Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju* 1987: 356) u postupku „razširivanja“ tiskopisa odgovorni su nakladnik i urednik, ali i knjižar koji ih „razpačava, prodaje ili razdaje“, pa čak i osoba koja ih „pribija, izvješuje ili izlaže na javnih mjestih“. Kolportaža je i dalje bila zabranjena.

4 „Svom žestinom oborio se na novinstvo, pa je tijekom njegove dvadesetogodišnje banske službe u Hrvatskoj (1883.-1903.) bilo više od 5000 zapljena listova, odnosno članaka u njima“ (Stipčević 2006: 182).

5 Riječ „zapliena“ najčešće se koristi u „Vragoljanu“. Usp. Štefanac 2006.

6 „Za postupak protiv samog tiskopisa nadležni su kod zločinstva i prestupaka počinjenih štampom sudbeni stolovi kao redovni sudovi tiskanja, a kod prekršaja k.z. i zakona i porabi tiska kotarski sudovi na sijelu sudbenih stolova kao tiskovni sudovi“ (Ogorelica 1899: 765).

Da je situacija često bila vrlo komplicirana ne samo za izdavače časopisa nego i za organe vlasti dokazuje dopis kraljevskog državnog odvjetnika upućen Kraljevskom državnom nadodvjetništvu 3. lipnja 1885. u kojem se žali zbog neučinkovitog postupka zapljene:

„(...) Državno odvjetništvo odredi zapljenu časopisa- i umoli gradsko satništvo da zapljeni sve iztiske dotičnoga broja časopisa. Ujedno obavijesti ob odredbi zapljene i ravnateljstvo kr. poštah da ono sa svoje strane učini shodnu odredbu, da se zapljenjeni časopisi nerazašiljaju poštom i to ili pod omotom ili u couverti.

Često se dogodi da gradsko satništvo odgovori da je zapljeno samo nekoliko primjerakah a zbilom se je također da je javilo da nije zapljeno niti jedan primjerak.

Unatoč tih svestranih odredbah dočulo je često državno odvjetništvo da se ipak zapljenjeni brojevi po Kraljevini ne samo razpačavaju već i u javnih lokalih na očigled redarstvenih organah čitaju.

Kada je državno odvjetništvo dobilo takovu prijavu pobrinulo se je i za dokaze te je u povoljnom slučaju svaki put progonilo i dotičnog razpačatelja, nu to je bilo vrlo riedko na prama tomu da se je svaki zapljenjeni broj časopisa unatoč navedenih odredbah iz Zagreba razaslao.

Da nije moguće svaki istisak zapljenjenog časopisa zapljeniti, jest sasvim naravno, ali je moguće zapriečiti da se na stotine nerazpačavaju.

Pak jer je to moguće i to sasna lakho, ako se vrši dužnost onako, kako bi se morala, da se tim većma nalazi ovo državno odvjetništvo prisiljeno podnieti ovu pritužbu.

Kod jučerašnje premetačine koja je uslijedila po sudu tek poslije podne, iza kako je jur dopodne predana gradskom satništvu odredba zapljene i iza kako ju je ovo istu dopodne izdalo, pronadjeno je nekoliko stotinah otisakah Biča broj 11. u uredništvu časopisa.

Osim toga, zatečena su dvojica Polić i Glivarec baš na činu kako su iztiske toga zapljenjenoga broja Biča stavljali u couverte i adrese pisali.

Ujedno je premetačinom pronadjeno više zatvorenih couvertah, koje su po pošti vraćene Gavri Grünhutu.

Od ovih prilaze se jedna pod / u toj couverti nalazi se Bič i to broj 10. koji je zapljenjen. Pošto adresar nije hito neplaćeni list primiti, vraćen je list zagrebačkoj pošti a ova ga je izručila Gavri Grünhutu, je je taj list s drugimi takovimi pronadjen u uredništvu časopisa Biča, dotično stanu Gavre Grünhuta. Po tom daklem neima dvojbe.

- 1 da se zapljene po gradskom satničtvu olakho ili nikako neprovdjaju
- 2 da urednici kod ovomjestnoga poštarskoga ureda znadu da Gavro Grünhut u takovih couvertah poštom razpačava zapljenjeni Bič, pa da ga ipak unatoč zapljeni poštom odpravljaju. To znanje je odveć jasno dokazuje gori priložena couverta. Na toj bo couverti nije naznačen odpravitelj lista, pa je ipak pošta po adresatih vraćene listove dala dostaviti Grünhutu.

To pako predpostvlja da su poštanski urednici morali znati da je u tih couvertah Bič i da je odpravitelj Gavro Grünhut. A da baš zapljenjeni Bič u couvertah odpravlja morali su ne samo zaključiti već dapače i znati, jer se redovito časopisi neodpravljaju u zatvorenih couvertah. Napokon je papir couverte tako proziran da se uz malo pažnje može vidjeti da je u couverti Bič.

Timi činjenicama opravdava se za pritužba a veleslavno kr.državno nadodvjetničstvo se umoljava da blagoizvoli u interesu službe izposlovati da se ista uvaži te spomenute zaprieke u interesu javnoga poretka odstrani.⁷

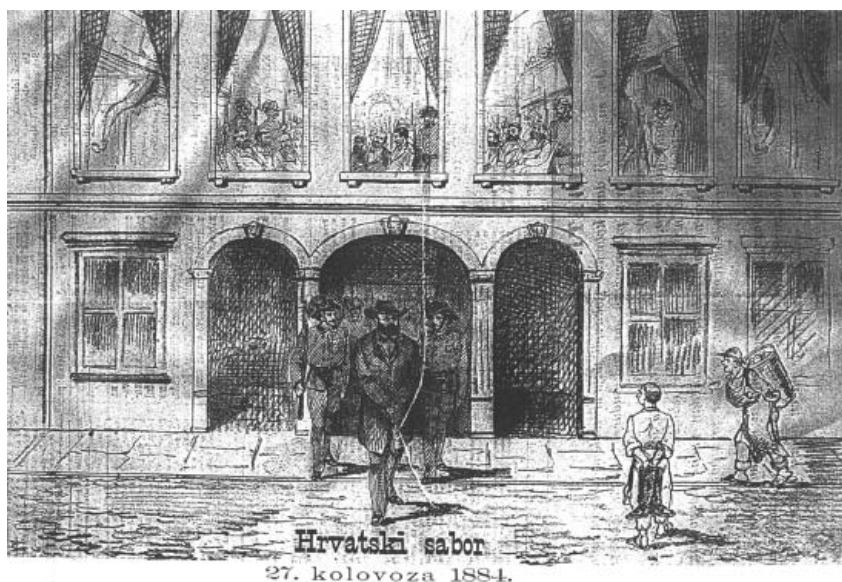
Pojedine kavane i krčme bile su pretplaćene na određene časopise. Onodobni zagrebački kroničar Ivan Peršić opisuje kako se u krčmi njegova oca u ulici Pod zidom, a kasnije i u Vlačkoj ulici br. 12, okupljala pravaška oporba: „Tu je uredovao Grünhut, tu su se pisali pozivi na sastanke, odavle slale okružnice i razne druge tiskanice. (...) Amo se donosilo na stotine primjeraka „Slobode“, savijali ih i onda raznašali bezplatno od kuće do kuće“ (Peršić 2002: 47). Kako se na isti problem – dostupnost zabranjenih tiskopisa u kavanama i krčmama – žalio i državni odvjetnik, može se pretpostaviti da sustav cenzure i nije bio sasvim učinkovito organiziran odnosno da je moguće kako je bio usmjeren na određena uredništva i posebno pravaške časopise.

Bakarski „Vragoljan“ te zagrebački „Bič“, „Trn“ i „Stršen“ najviše su bili pod prismotrom vlasti.⁸ Slikovni materijal koji su objavljivali bio je satiričkog karaktera, s tim da su češće karikirali pojedine događaje i moralne osobine prikazanih osoba, a vrlo rijetko i samu fizionomiju likova. Ta je karikatura bila prvenstveno karikatura situacije. Za primjer se može uzeti ilustracija Davida Starčevića iz „Biča“ br. 17 od 1. rujna 1884. gdje se primjećuje usmjerenost vlasti na namjerno cenzuriranje upravo časopisa „Bič“. Navedena ilustracija (v. sliku 1.) prikazuje dvojicu saborskih stražara i Davida Starčevića u trenutku kada izlaze iz zgrade Sabora. Čak i tekst u podnožju prikaza – „Hrvatski sabor 27. kolovoza 1884.“ – nalikuje fotoreportažnom izvještaju, a ne karikaturi s namjerom ismijavanja i izrugivanja. Vjerojatno je u ovom slučaju namjera bila zaplijeniti „sjećanje“ na situaciju koju ova ilustracija predstavlja, događaj u Saboru na koji se ilustracija referira. Prema Mirjani Gross: „Predsjednik uzima riječ Davidu Starčeviću jer je s omalovažavanjem govorio o saboru kao o *sobi*“. (On je time

7 Hrvatski državni arhiv (nadalje: HDA), PrZV 078, kut. 206. spis 2557/1885.

8 „No pored političkih i književnih listova, najvažniji su instrumenat pravaškog pokreta bili humoristički listovi“ (Horvat 2003: 236).

htio karikirati organ mađarske vlade *Pester Lloyd* koji ne priznaje Hrvatskom saboru obilježje parlamenta i naziva ga „Landstube“.) U povodu predsjednikova prijedloga da se David Starčević isključi na šest sjednica, David se brani oštrim govorom koji završava neredom u dvorani. Galerije bivaju ispražnjene, a dvanaest žandara silom odstranjuje Davida“ (1962: 19). Kako se navodi u sljedećem broju časopisa (br. 18 od 15. rujna 1884. – v. sliku 2.), ova je ilustracija zaplijenjena jer „nastoji se čitavim smjerom i sadržajem, grdnjenjem i izopačivanjem razdražiti proti zastupstvu Kraljevinah Hrvatske i Slavonije, Njegovoj Preuzvišenosti Banu i pojedinim organom vlade u obziru njihova uredovanja“. Navedeni slučaj smatra se smetanjem javnoga mira i kažnjiv je prema člancima 65 i 300 Kaznenog zakona. Očito je da sama ilustracija nije kriva za navedene optužbe, nego se cenzurira događaj koji je njome predočen. S druge strane, bilo je dopušteno prenositi službena izvješća sa saborskih sjednica koja su navodila razvoj istih događaja u sabornici.

Slika 1. David Starčević s dvojicom saborskih stražara izlazi iz zgrade Sabora; tekst uz sliku: „Hrvatski sabor 27. kolovoza 1884.“ „Bič“ br. 17 od 1. rujna 1884.

Sljedeći tip zaplijenjenih ilustracija jesu one koje izravno ismijavaju i na otvoren način vrijeđaju pojedine osobe ili skupine osoba. Ovaj tip cenzuriranih ilustracija predstavljaju karikature obješenog zastupnika Miškatovića („Bič“ br. 14 od 15. srpnja 1884.) i karikatura koja aludira na izbore u rujnu 1885. godine („Bič“ br. 18 od 15. rujna 1884.), a na kojoj su prikazani nepravaški političari kao skupine ljudskih tijela sa životinjskim glavama.

Broj 10357. kz.

U ime Njegova c. i kr. Apoštolskog Veličanstva!

Kr. sudbeni stol u Zagrebu zaključio je na predlog kr. držav. odvjetništva u Zagrebu, da sadržaj tiskopisih u časopisu »Bič« od 1. rujna 1884. broj 17. i to pod naslovom: 1) »Revue politique«, 2) »Gospodinu Kovačeviću podžupanu u Karlovcu«, 3) »Korteška hymna«, 4) »Interpelacija deputirca Pišce Teličhâzija na zajedničkom saboru sa slikom«, 5) »Na ubavjest steklišem«, 6) »Ja sam Pero Tamburica sa slikom«, 7) »Odgovor ministra na interpelaciju Pište Teličhâzija na zajedničkom saboru sa slikom«, 8) »Petar i Pavel«, 9) »Predigra službene kortešacije«, 10) »Mudro pitanje i još mudriji odgovor«, 11) »Hrvati! Narode!«, 12) »Slika« Hrvatski sabor 27. kolovoza 1884., sačinjava i to oni pod 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 10. 11. 12. učin prestupka suprot javnom miru i redu označen u §. 300. kz. odnosno §. 3. z. čl. XIV. g. 1870., a onaj pod 9) zločinstvo smetanja javnoga mira označeno u §. 65. kz. odnosno §. 2. z. čl. XIV. g. 1870. pa se zato izričite zabrana daljnjeg razširenja toga tiskopisa, potvrđuje zapliena, zaplijenjeni se primjerci imaju uništiti, a ova presuda proglasiti na čelu prvog budućeg broja časopisa »Bič«.

Razlozi:

U gore spomenutih tiskopisih nastoji se čitavim smjerom i sadržajim, gradjenjem i izopačivanjem razdražiti i to onim pod 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 10. 11. 12. proti zastupstvu kraljevinah Hrvatske i Slavonije, Njegovoj Preuzvišenosti Banu i pojedinim organom vlade u obziru njihova uredovaja, a to tvori učin prestupka suprot javnom miru i redu, označena u §. 300 kz. odnosno §. 3. z. čl. XIV. g. 1870. a onim pod 9. proti načinu vladanja i državnoj upravi, a to tvori zločinstvo smetanja javnog mira označeno u §. 65. kz. odnosno §. 2. z. čl. XIV. g. 1870.

Presuda temelji se na §§. 6. 8. 12. 32. 33. i 34. k. p. u poslovlh tiska.

Kr: sudbeni stol u Zagrebu, 9. rujna 1884.

V. Cuculić.

Slika 2. Napomena o zapljeni ilustracije iz prethodnog broja časopisa. „Bič“ br. 18 od 15. rujna 1884.

Potvrdu pretpostavke da su ilustracije zabranjivane jer su bile dijelom pravaških časopisa nalazimo i u činjenici da je poznat tek jedan slučaj zapljene ilustracija u nepravaškom časopisu – u „Vraču pogađaču“ br. 17 od 27. rujna 1897. (ilustracija nije poznata jer je ovdje ispitivan primjerak tiskovine u drugom – cenzuriranom izdanju).⁹

⁹ „Vrač pogađač“. Fond Gradske knjižnice Zagreb. Naslovna stranica broja 17 od 27. rujna 1897. tiskana je prazna, a obavijest o zapljeni slike s tekstom tiskana je u sljedećem broju.

Časopisi su bili obvezni objaviti sudske presude na naslovnici sljedećeg broja. Iz tih presuda vidljivo je da su se suci pri obrazlaganju zapljene slikovnog materijala pozivali na članke 3, 65, 22, 300 i 302 Kaznenog zakona.

Članak 65 Kaznenog zakona o „zločinstvih, prestupciji i prekršajih“ od 27. svibnja 1852. odnosi se na slučajeve „zločinstva smetanja javnoga mira“ i to prema osobama koje „javno ili pred više ljudi ili u tiskovorih, razšiljenih pismih ili u predstavah u slici“ potiču na preziranje i mržnju cara, državne zajednice, državne vlasti i načina vladanja i onih koji potiču na otpore prema važećim zakonima. U izmjeni i nadopuni ovog članka iz 1875. godine zločinstvom smetanja javnoga mira smatra se poticanje na mržnju prema ustavu Kraljevine Ugarske i poticanje na mržnju prema „uzakonjenoj državnoj svezi Kraljevine hrvatsko-slavonske, kraljevine Ugarske i ostalih kraljevina zemalja u svezu carevine spadajućih“ (Šilović 1908: 81).

Članak 300 istog kaznenog zakona predviđa zatvorsku kaznu u trajanju od 1 do 6 mjeseci za osobu koja javno izruguje ili „izopačuje“ odredbe vlasti, a članak 302 za osobu koja potiče na diskriminaciju¹⁰, za što je predviđena kazna od 3 do 6 mjeseci zatvora.

Urednici su upućivani na odsluženja zatvorske kazne, a bio je običaj da se urednikom imenuje osoba koja bi i služila samo za odlazak na odsluženje kazne, dok bi stvarne uređivačke poslove provodili drugi.

Cenzura tiska bila je i predmetom ismijavanja u humorističko-satiričkim časopisima. Tako „Stršen“ u br. 6 od 20. ožujka 1899. na str. 5 donosi pjesmu pod naslovom „Cenzoru“:

„Trude se i muče mazanjem boja
Čitave legije secessionista; -
Nadkrijuje sve ih umjetnost tvoja,
Najveći slikar ti si - bez kista“.

I „Trn“ u br. 7 od 15. travnja 1891. na str. 4 donosi zanimljiv ogleđ o tiskovnoj problematici pod naslovom „Deset zapoviedi tiskovnih“:

- I. Ja sam cenzor tvoj, ne imaj drugih gospodara osim mene
- II. Ne napiši opozicionalnoga članka u zalud.
- III. Spomeni se, da svetkuješ naš tiskovni zakon
- IV. Poštuj visoku vladu, da dugo živiš i da ti bude dobro na zemlji

¹⁰ „Koj druge nuka, potiče ili nastoji zavesti na neprijateljstvo proti različitim narodnostim (plemenom pučkim), proti družbem, budi vjerozakonskim, budi inim, proti pojedinim razredom ili staležom društva građanskoga ili proti sborovom (korporacijom) zakonito priznatim, ili u obće stanovnike državne jedne proti drugim, na razdore neprijateljske“ (usp. Šilović 1901).

- V. Ne luduj
- VI. Ne sagrieši hrvatskim duhom, to jest pravaštvom
- VII. Ne prigovaraj Magjarom
- VIII. Ne reci krivoga svjedočanstva protiv činovnika koga
- IX. Ne poželi tiskovnoga zakona englezkoga
- X. Ne poželi nikakove slobodne ustanove naroda ma koga.

Pregled zaplijenjenih ilustracija

Zaplijenjene ilustracije u „Biču“

U pravaškom „Biču“ (1883. - 1885.) zaplijenjeno je ukupno 16 ilustracija i to u 1884. i 1885. godini.

Broj 4 od 15. veljače 1884. Posljednju stranicu zauzima je satirički prikaz kojim se ističe mišljenje „Proroka s brda“ (dr. Starčevića) za potrebom uklanjanja panja „Nagode“ (tj. Nagodbe iz 1868.) kojeg „Program Neodvsinjaka“ (odnosno Neodvisne narodne stranke) nije uspio zagladiti, a koji smeta konju s kočijom pri prolasku. Sudac Kraljevskog sudbenog stola Kavić Poppov donio je 23. veljače 1884. presudu da slika „sačinjava postupak §65 k.z. pa se stoga izriče zabrana daljnjeg razširivanja toga tiskopisa“. Kao razloge zabrane sudac navodi da se „nastoji po smjeru i sadržaju podrugivanje i neistinitim kazivanjem razdražiti druge na mržnju i preziranje proti ustavu te uzakonjenoj državnoj svezi Kraljevine Hrvatske i Slavonije sa Kraljevinom Ugarskom, što tvori učin prestupka po §65 k.z. i § 22 čl. XIV. od god. 1870“.¹¹

Broj 8 od 15. travnja 1884. Zaplijenjena je ilustracija na posljednjoj stranici drugog izdanja pod naslovom „Pisanice“. Ilustracija prikazuje lik dvorske lude koja u jednoj ruci drži pisanicu na kojoj je ispisano „naše pravice“, a iz druge je ruke ispustila pisanicu koja se razbila te je iz nje ispao niz listića s različitim natpisima: Davidova škola, povreda ustava, zaplena, konfiskacija, magjarska državna ideja, brutalni način utjerivanja poreza, magjarizacija Bosne i Hercegovine, za nagodbu krpica, magjarska željeznica, magjarizacija brzojavnih ureda, magjarizacija pošte. Ova je ilustracija zaplijenjena jer se njome „nastoji po smjeru i sadržaju razdraživati na mržnju i preziranje proti načinu vladanja i upravi državnoj“.¹²

11 „Bič“, br. 5 od 1. ožujka 1884.

12 „Bič“, br. 9 od 1. svibnja 1884.

Slika 3. Prorok s brda (dr. Starčević) i panj „Nagode“; tekst uz sliku: Kočijaš: Što je to k vragu? Konji se nedadu napred, makar ih kako lemao. Neodvisni: Čekajte, ljudi božji, da Vam malko utremo put! Ta mi evo pilimo, gladimo i rubimo po tom panju, da ga se konji toliko neplaše! Prorok s brda: Čemu mučite konje i sebe? Hajde da izkorenimo, maknemo ili spalimo taj panj, pa će onda konji veselo napred, pa makar i Cigane vozili! „Bič“, br. 4 od 15. veljače 1884.

Broj 14 od 15. srpnja 1884. Zaplijenjena je ilustracija na 4. stranici koja prikazuje čovjeka na vješalima: Miška Tovića odnosno zastupnika Miškatovića, tada među pravašima nepopularnog saborskog zastupnika koji se priklonio „mađaronskoj“ strani. Zapljena se obrazlaže jer se „nastoji grđenjem razdražiti na mržnju proti zastup. Kraljevine Hrvatske i Slavonije što obzirom na § 3 zak. čl. XIV. god. 1870. tvori učin prestupka po § 300 k.z.“¹³

Broj 17 od 1. rujna 1884. Zaplijenjena je ilustracija na posljednjoj stranici potpisana tekstem „Hrvatski sabor 27. kolovoza 1884.“ Prikazan je David Starčević kako u pratnji dvojice stražara prisilno napušta saborsku sjednicu nakon što je predsjednik Sabora Nikola Krestić odredio da ga prisilno izvede oružana pratnja (v. sliku 1.). Navodi se da je ilustracija zaplijenjena jer „nastoji se čitavim smjerom i sadržajem, grđenjem i izopačivanjem razdražiti proti zastupstvu Kraljevinah Hrvatske i Slavonije, Njegovoj Preuzvišenosti Banu i pojedinim organom vlade u obziru njihova uredovanja.“¹⁴ Ilustracija je prilično realistična, ne karikira se lik niti se izobličeno prikazuje neka ideja. Prikazan je čovjek (razrađene fizionomije) kako izlazi iz Sabora u pratnji dvojice redara. Moguće je da je ova slika samo kao podsjetnik na metež koji je dr. David

13 „Bič“, br. 15 od 1. kolovoza 1884.

14 „Bič“, br. 18 od 15. rujna 1884.

Starčević izazvao toga dana na saborskom zasjedanju bila dostatan razlog državnom odvjetništvu i nadležnom sucu da ju zabrani.

Broj 18 od 15. rujna 1884. Zaplijenjena je ilustracija na posljednjoj stranici pod naslovom „15. – 19. rujna“ koja aludira na izbore za Hrvatski sabor 1884. godine. U ovom se slučaju suprotstavljaju realističan prikaz pripadnika Stranke prava i karikirani prikaz njihovih političkih suparnika koji na ljudskim tijelima nose životinjske glave. Ilustracija je zaplijenjena „jer se kosi sa § 302 k.z. i potiče na neprijateljstvo i mržnju stanovnika Hrvatske jedne proti drugim, a to tvori učin prestupka § 302 k.z.“¹⁵

Broj 21 od 1. studenog 1884. Na posljednjoj stranici zaplijenjena je ilustracija koja prikazuje pogrebnu povorku u kojoj na lijesu piše „porota“, čime se aludira na ukidanje porote u suđenjima protiv tiskovnih delikata.

I 1885. godina donosi zapljene „Bičevim“ ilustracijama, a to su bile sljedeće: u br. 1 od 1. siječnja 1885. „Dar k novoj godini“ i „Nekad i sad“, u br. 2 od 15. siječnja 1885. „Galerija glasovitih ljudi za „Bič“, u br. 3 od 1. veljače 1885. „Ovako je došao – ovako će otići“, u br. 4 od 15. veljače 1885. „Vuk i orao navališe na janje“, u br. 5 od 1. ožujka 1885. „Batine“, u br. 6 od 15. ožujka 1885. „Saniranje nagodbe“, u br. 7 od 1. travnja 1885. „Uzkršna pisanica god. 1885“ i „Slika krajiške šume“ te u br. 9 od 2. svibnja 1885. „To su bili bani“.

Zaplijenjene ilustracije u „Biču“ vjerojatno su većinom bile zaplijenjene zbog konteksta na koji se odnose, a ne zbog samog načina prikaza. Tek se na jednom primjeru vidi namjerno karikiranje likova zbog ismijavanja: prikaz političkih protivnika Stranke prava na ilustraciji „15. – 19. rujna“ (br. 18 od 15. rujna 1884.) gdje su oni prikazani s ljudskim tijelom, ali životinjskim glavama. Ostale likove ne karikira se, nego se prikazuju realistične fizionomije kako bi čitatelji prepoznali kontekst o kojem se na ilustraciji radi. Najčešće su ilustracije bile popraćene samo naslovom, a ponekad i tekstem koji je dodatno razrađivao ili poentirao ideju slike.

Zaplijenjene ilustracije u „Trnu“

U „Trnu“ (1891. – 1901.) nalazimo 7 zaplijenjenih ilustracija. Budući da su sačuvani tek primjerci drugog izdanja časopisa, nalazimo na mjestu ilustracije prazan prostor. Dokaz da je na tom mjestu u prvom izdanju stajala ilustracija nalazimo u obrazloženju zapljene u sljedećem broju časopisa. Tako su zaplijenjene ilustracije u sljedećim brojevima: br. 2 od 20. siječnja 1894., br. 13 od 5. srpnja 1896., br. 14 od 20. srpnja 1896., br. 7 od 5. travnja 1897., br. 8 od 20. travnja 1897., br. 10 od 20. svibnja 1897. i br. 18 od 20. rujna 1897.

Broj 1. od 5. srpnja 1896. Tema sudjelovanja na mađarskoj milenijskoj izložbi, kojom su Mađari obilježavali milenij dolaska u Karpatsku kotlinu, bila je aktualna u onodobnom hrvatskom tisku (usp. Šokčević 2002). Tako se i „Trn“ obrušio na sudjelovanje u događaju koji je prema Pravašima sasvim nehrvatski događaj, organiziran i hrvatskim novcem, a sve to u sumrak proračunskog deficita. Navedena ilustracija zaplijenjena je jer „čini prestup po § 300 i 302 k.z.“¹⁶

Zaplijenjene ilustracije u „Triesu“ i „Stršenu“

U sačuvanim primjercima „Triesa“ zaplijenjena je tek jedna ilustracija, i to na posljednjoj stranici broja 4 od 20. prosinca 1885., a u sačuvanim primjercima „Stršena“ četiri, u br. 5 od 5. ožujka 1899., u br. 17 od 5. rujna 1899., u br. 22 od 25. studenog 1899. i u br. 3 od 5. veljače 1900. Sadržajni lajtmotivi jesu osuđivanje mađarske politike prema Hrvatskoj, pitanje Nagodbe i riječko pitanje te otpor spram mađarizacije.

Zaključak

Ilustracije, najčešće s jednostavnim i jasno razumljivim porukama, a rijetko kao anagrami i višeznačne nerazumljive karikature, čitateljima su se obraćale izravno. Ilustracije koje su bile predmetom zapljene u hrvatskom tisku 19. stoljeća najvećim dijelom potiču iz pravaškog tiska humorističko-satiričkog karaktera, koji prema onodobnom zakonu pripada u skupinu povremenih tiskopisa. Politički časopisi i novine u većini slučajeva nisu ni imali ilustracije, vjerojatno stoga što su one zahtijevale dodatne troškove za crtače i drukčiju tehniku tiska. Crtači su danas većinom nepoznati,¹⁷ iako se na primjeru „Biča“ mogu primijetiti dvije različite crtačke manire, što govori u prilog postojanju stalnih suradnika. Stilski se radi o priklanjanju realističkom načinu prikazivanja s pojedinim elementima karikaturnog naglašavanja.

Konačan zaključak o količini i vrstama zaplijenjenih ilustracija u tisku u vrijeme banovanja Khuena Hédeváryja (1883. – 1903.) nije moguće izvesti zbog nedostatnosti sačuvanih izvora – novina, a i uzorak ispitivan u radnji relativno je malen. Posebna ograničenja pri istraživanju predstavlja redoslijed izdanja: prva izdanja često nisu sačuvana, kao što se ne može sa sigurnošću tvrditi ni je li drugo izdanje nekog broja uopće tiskano ili jednostavno nije sačuvano. Istraživanjem je potvrđena brojnost zapljena ilustracija, rekonstruiran je njihov legislativni i politički kontekst te je dokazana moć utjecaja slike, kao i ravnopravnost postupanja sa slikovnim i tekstualnim novinskim materijalima.

16 „Trn“, br. 14 od 20. srpnja 1896.

17 „U Biču je cenzura manje plijenila tekst, a više ilustracije. Imena su ilustratora nepoznata, vjerojatno su bili grafički radnici, litografi“ (Horvat 2003: 238).

Popis ilustracija

- Slika 1. David Starčević s dvojicom saborskih stražara izlazi iz zgrade Sabora; „Bič“, br. 17 od 1. rujna 1884.
- Slika 2. Napomena o zapljeni ilustracije iz prethodnog broja časopisa. „Bič“, br. 18 od 15. rujna 1884.
- Slika 3. Prorok s brda (dr. Starčević) i panj „Nagode“; „Bič“, br. 4 od 15. veljače 1884.

Bibliografija

Izvori

a) Časopisi

„Bič“ (1883. – 1885.), Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Hrvatski državni arhiv.

„Stršen“ (1899.), Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Knjižnice grada Zagreba.

„Tries“ (1885.), Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu.

„Trn“ (1893., 1896., 1897.), Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Knjižnice grada Zagreba.

„Vrač pogađač“ (1897.), Knjižnice grada Zagreba.

b) Arhivsko gradivo

Državno nadodvjetništvo, HDA 078, Hrvatski državni arhiv.

Zemaljska vlada u Zagrebu – Predsjedništvo PrZV 078, Hrvatski državni arhiv.

Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu HDA 120, Hrvatski državni arhiv.

Gradsko poglavarstvo Zagreb DAZG 0004, Državni arhiv u Zagrebu.

Literatura

Artuković, M. 1991. „Vrač pogađač – prilog proučavanju srpskog novinstva u Hrvatskoj.“ *Povijesni prilozi* 10: 159 – 192.

Beuc, I. 1999. „Organizacija sudova 1848–1918.“ *Vladavina prava* 3:167 – 171.

Beuc, I. 1969. *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527–1945)*. Zagreb: Arhiv Hrvatske.

Burke, P. 2003. *Očevid – Upotreba slike kao povijesnog dokaza*. Zagreb:Antibarbarus.

- Čepulo, D. 2001. „Hrvatsko-ugarska nagodba.“ *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, supplement 1: 117 – 148.
- Čepulo, D. 2000. *The press and jury trial legislation of the Croatian Diet (1875–1907): liberalism, fear of democracy and Croatian autonomy*. Prague: Open Society Institute.
- Čepulo, D. 2000. „Sloboda tiska i porotno suđenje u banskoj Hrvatskoj 1848–1918.“ *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 7: 923 – 975.
- Dulibić, F. 2009. *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*. Zagreb: Leykam international.
- Franjić, B. 1997. *Almanah hrvatskog tiskarstva i nakladništva, novinstva, bibliotekarstva i knjižarstva s adresarom*. Zagreb: Horizont press, Kratis.
- Gross, M. 1962. „Osnovni problemi pravaške politike 1878 – 1887.“ *Historijski zbornik* XV: 61 – 120.
- Gross, M. 2000. *Izvorno pravaštvo*. Zagreb: Golden marketing.
- Horvat, J. 2003. *Povijest novinstva Hrvatske 1771–1939*. Zagreb: Golden Marketing.
- Matković, S. 2000. „Novinstvo Čiste stranke prava. Prilog poznavanju pravaškog lista.“ *Časopis za suvremenu povijest* 32: 487 – 497.
- Ogorelica, N. 1899. *Kazneno procesualno pravo: s osobitim obzirom na judikaturu Kralj. stola sedmorice i Kasacionog suda bečkoga*. Zagreb : Kraljevska hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada.
- Pelc, M. 2002. *Pismo-knjiga-slika*. Zagreb: Golden marketing.
- Peršić, I. 2002. *Krončarski spisi*. Zagreb: Državni arhiv u Zagrebu.
- Rumenjak, N. 2000. „Politička karikatura i slika „Khuenovih Srba“ s kraja 19. stoljeća u Hrvatskoj.“ *Časopis za suvremenu povijest* 32: 473 – 487.
- Rušnov, A. 1888. *Kazneni postupnik od 17. svibnja 1875. nadopunjen novelom od god. 1888*. Zagreb: L. Hartman.
- Stipčević, A. 2006. *Povijest knjige*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Šilović, J. 1901. *Kazneni zakon o zločinstvih, prestupcih i prekršajih od 27. svibnja 1852*. Zagreb: L. Hartman.
- Šilović, J. 1908. *Kazneni zakon od 17. svibnja 1852. sa zakonom od 17. svibnja 1875*. Zagreb: L. Hartman.
- Šilović, J. 1898. *Kazneni postupnik od 17. svibnja 1875: zakoni od 17. svibnja 1875. o porabi tiska, o sastavljanju porotničkih imenika i o kaznenom postupku u*

poslovih tiskovnih sa zakoni i naredbami koji se na nje odnose, i sa rješitbami
kr. stola sedmorice vrhovnoga sudišta u Beču. Zagreb: L. Hartman.

Šokčević, D. 2002. „U ogledalu nejasno.“ *Kolo* 12: 44 – 57.

Štefanac, T. 2006. „Cenzurirane karikature iz časopisu „Vragoljan“ (1881-1886)“ *Pro
tempore* 3: 51-57.

Turkalj, J. 2000. „Pravaški humorističko-satirički listovi kao prenositelji političkih po-
ruka 80-ih godina 19. stoljeća.“ *Časopis za suvremenu povijest* 32: 463-473.

Turkalj, J. 2009. Pravaški pokret 1878.-1887. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

Summary

Censored illustrated material in Croatian magazines during the reign of Károly Khuen Héderváry (1883-1903)

The aim of the paper is to investigate the seized illustrative material, mostly cari-
catures, from satirical magazines *Bič*, *Trn*, *Stršen*, *Tries*, and *Vrač pogađač* during
the reign of Károly Khuen Héderváry (1883-1903). Only the illustrations that were a
combination of image and text were taken into consideration. The magazines kept in
the National and University Library in Zagreb were used as source materials, and the
legal grounds on which the illustrations were seized were presented based on archival
data from the Croatian State Archives. The first part of the paper presents the seizure
of illustrations on legal grounds, and the second part discusses the multiple meanings
of images in relation to text, trying to establish to what extent the caricatures and
illustrations in given magazines can be viewed as carriers of polysemous messages.
Although a definite conclusion on the volume and types of seized illustrations during the reign of
Károly Khuen Héderváry cannot be made due to inadequate sources, we could reconstruct the
legislative and political context of bans and prove the power of the image, which is the basic
contribution of this paper.

KEY-WORDS: printing, censorship, confiscation, caricature, Party of Rights, *Bič*, *Trn*, *Stršen*,
Tries, *Vrač pogađač*.